

L'EMIGRACIÓ DE SÓLLER CAP A MÈXIC (1852-1936)

ANTONI QUETGLAS CIFRE

Resum: A mitjans del segle XIX una part del flux migratori de Sóller cap Amèrica, es va establir a Mèxic. A pesar que les Antilles (especialment Puerto Rico) foren el principal centre receptor d'emigrants, el país centreamericà va rebre un nombre considerat d'emigrants. Principalment es varen establir a les ciutats de Tabasco i Veracruz, a pesar que també hi ha presència documentada a altres ciutats, totes al voltant del Golf de Mèxic. Aquesta comunicació pretén aproximar-se a la història d'aquells emigrants sollerics que s'establiren a l'antiga colònia espanyola.

1. Introducció

L'Estat de Mèxic o Estats Units Mexicans, es troba situat a Amèrica del Nord. Limita amb els Estats Units d'Amèrica al nord, al sud-est amb Guatemala i Belice, a l'est amb al Golf de Mèxic i el Mar Carib i a l'oest amb l'oceà Pacífic.

El 28 de setembre de 1821, l'antic Virregnat va aconseguir la independència de la corona espanyola.

Fins el darrer quart del segle XIX la situació social i política del nou país fou força inestable:

- El 1822 es va proclamar un efímer Primer Imperi Mexicà en la figura de Agustín de Iturbide.

- Entre 1823 i 1863 es va instaurar una república que va sofrir els enfrontaments entre unitaris i federalistes, les guerres amb els EUA i els governs autoritaris d'alguns dirigents com Antonio López de Santa Anna (que va ser president de Mèxic onze vegades i en la darrera -1853-1855- es va proclamar dictador).

- Entre 1864 i 1867 es va donar el Segon Imperi Mexicà, governat per Maximilià d'Habsburg.

- L'any 1867 es va tornar a instaurar la República, però sota el govern autoritari de Benito Juárez fins el 1872. Juárez fou substituït per Lerdo de Tejada, i quan aquest va intentar reelegir-se fou derrocat pels partidaris del general Porfirio Díaz.

- Entre 1876 i 1911 va governar el país Porfirio Díaz (excepte un breu període entre 1880 i 1884) en l'etapa que es coneix com el *Porfiriato*. Aquesta etapa es va caracteritzar per una relativa estabilitat política a l'hora que creixien les desigualtats socials. El *Porfiriato* va afavorir

la inversió dels capitals estrangers en el país, sobretot europeus (per contrarestar la dependència front als EUA). Les relacions comercials amb Espanya, França, Alemanya i Gran Bretanya varen aconseguir un nivell sense precedents.

– Entre 1910 i 1917 es va donar el període conegut com *Revolució Mexicana*. El 1910 va esclatar un conflicte intern contra la dictadura de Porfirio Díaz, encapçalat per Francisco I. Madero i que va fer caure a Díaz el 1911. Madero fou nomenat president però fou assassinat el 1913 i el seu lloc el va ocupar el dictador Victoriano Huerta. Al mateix moment va esclatar la revolució social encapçalada per Emiliano Zapata en el sud i per Pancho Villa en el nord. A pesar del derrocament de Huerta el 1914 la lluita va continuar fins al 1917 entre els revolucionaris i els constitucionalistes de Venustiano Carranza, el qual fou nomenat president després de la proclamació de la Constitució de 1917.

Pràcticament la presència d'emigrants espanyols en aquest país fou molt reduïda durant tot el segle XIX, augmentant durant el període del *Porfiriato*. L'emigració espanyola cap a Mèxic després de la seva independència es pot considerar com a "secundària"¹, sobretot si es compara amb altres destinacions com Cuba o Argentina. Amb la *Ley de Colonización* de 1883 el govern mexicà va intentar motivar la immigració d'espanyols, italians i francesos. Aquesta va tenir resposta però no va esdevenir important fins als anys de la guerra civil espanyola, quan l'Estat mexicà va acollir nombrosos refugiats republicans.

L'emigració mallorquina a Mèxic no fou molt nombrosa, a pesar que ja a finals del segle XVII es pot constatar la presència de religiosos mallorquins al Virregnat de Nova Espanya. Aquests missioners estaven encapçalats per fra Antoni Llinàs Massanet. També destacà la figura de fra Juníper Serra, que juntament amb altres franciscans mallorquins desenvolupà una important tasca evangelitzadora en aquesta zona.

Durant el segle XIX la presència de mallorquins no fou molt destacada, aquest territori gairebé no acollí la presència d'emigrants illencs, que preferien les oportunitats que es presentaven a altres territoris com Puerto Rico o Cuba, que a més encara pertanyien a la corona espanyola.

A partir dels anys vuitanta del XIX la tendència migratòria canvià, en part per la implicació dels organismes de l'Estat davant la sortida en massa de persones a l'estranger. Altres causes foren la crua situació econòmica de Mallorca i les polítiques demogràfiques dels països receptors, favorables a l'entrada d'emigrants. A finals del XIX, emigraren unes 5.454 persones, distribuïdes entre el Continent americà, Filipines i Algèria. El conjunt de mallorquins que es trobaven a Mèxic era de 40 persones².

El viatge cap al país asteca podia oscil·lar el 1910, pel que fa als passatges de tercera categoria de la *Compañía Transatlántica Española* entre les 250 pessetes que costava arribar a Veracruz i les 850 a la resta dels ports mexicans³.

1. LIDIA, Clara E., "Los españoles en México. Del Porfiriato a la Post-Revolución", dins SÁNCHEZ ALBORNOZ, Nicolás (comp.), *Espanoles hacia América. La emigración en masa, 1880-1930*, Madrid, Alianza Editorial, 1988.

2. SERRA BUSQUETS, Sebastià, *Els elements de canvi a la Mallorca del segle XX*, Palma, Edicions Cort, 2001.

3. *Boletín de la Cámara Oficial de Comercio, Industria y Navegación*, 31-10-1910.

L'emigració mallorquina a Mèxic està poc estudiada, ja que aquesta no fou tan nombrosa en número com el flux que va partir a Argentina o Cuba. Així i tot tenim algunes notícies de la presència d'illencs en aquest país, per exemple l'any 1908, 20 sabaters mallorquins partiren a Mèxic i retornaren a finals del mateix any ja que el preu de les subsistències havia crescut i els salaris dels obrers eren bastant reduïts⁴.

Un altre exemple de com vivien els mallorquins a Mèxic el 1908 el donà Ignasi Roca i Buades en les seves memòries, en aquestes ens fa constància de la quantitat de mallorquins residents a Veracruz i ciutat de Mèxic⁵, la majoria dedicats al comerç o la indústria.

Però el flux més important d'emigrants procedents de l'Estat espanyol i de Mallorca és donà el 1936 amb la guerra civil espanyola. Aquest país va acollir un bon nombre de refugiats espanyols que escapaven de la repressió franquista, entre ells un reduït nombre d'intel·lectuals balears. Entre ells el músic Baltasar Samper Marquès i els polítics Antoni Mª Sbert Massanet i Ignasi Ferretjans Juan⁶.

Pel que fa al moviment associatiu els mallorquins no desenvoluparen associacions pròpies, sinó que es varen incloure en les diferents entitats que agrupaven a tots els emigrants d'origen espanyol.

2. L'emigració sollerica a Mèxic

Pel que fa al corrent migratori entre Sóller i Mèxic, pareix que aquest va començar a mitjans del segle XIX, coincidint amb la nova onada d'emigrants espanyols a Mèxic després del període d'inestabilitat que va precedir la independència de l'antiga colònia. Podem establir quatre grans etapes d'aquesta emigració, segons el volum d'emigrants i els diferents períodes polítics de l'estat mexicà.

Des de 1850 a 1880. Etapa dels primers contactes

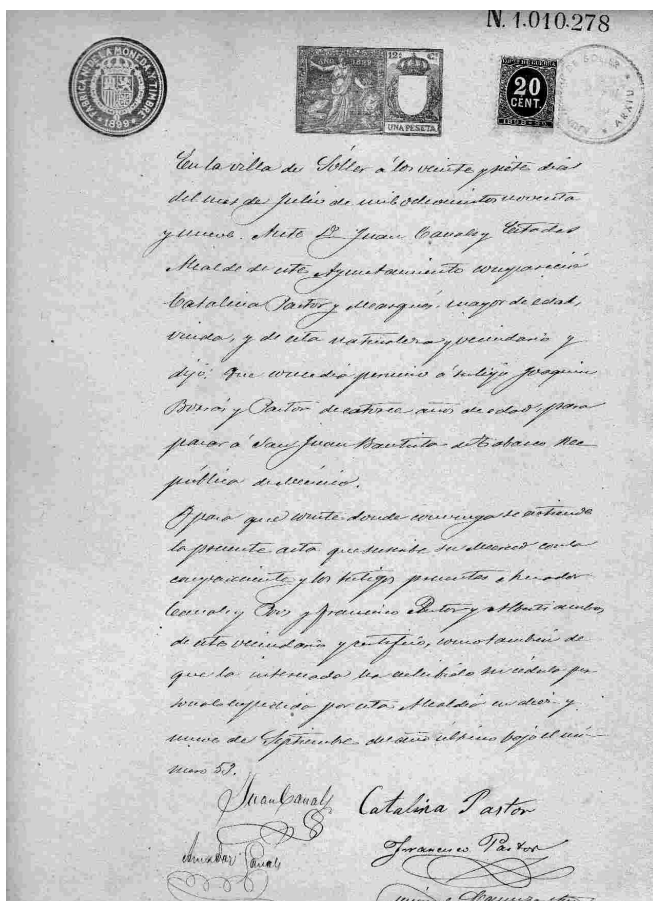
A finals de 1836 es varen restablir les relacions diplomàtiques entre Mèxic i la corona espanyola, a pesar d'això la inestable situació del país va fer que el creixement d'emigrants fos relativament lent. Segons diversos estudis entre 1837 i 1857 el nombre d'emigrants va augmentar a raó de 100 espanyols per any, mentre que entre 1858 i 1877 la xifra es va reduir a 50 persones anuals⁷.

4. «Crónica Balear: Procedentes de México han regresado unos 20 mallorquines, de oficio zapateros que hace poco más de un año marcharon a América en busca de mejor suerte. Estos individuos manifestaron que "las cosas en América han cambiado completamente. La vida se hace en México muy difícil, » Sóller 24-12-1908.

5. ROCA I BUADES, Ignasi, *La ciutat dels records (1852-1943)*, Palma Miquel Font Editor, 2006.

6. BUADES, Joan/ MANRESA, M^a. Antònia/ MARIMON, Antoni/ MAS, Margalida, *El moviment associatiu balear a l'exterior (l'emigració de les Illes Balears a Ultramar)*, dins "Els Camins de la Quimera" n° 1, Palma, Conselleria de Presidència de Govern Balear, 2001.

7. LIDIA, Clara E., *Una inmigración privilegiada: comerciantes, empresarios y profesionales españoles en México en los siglos XIX y XX*, Madrid, Alianza, 1994.

Permís patern per emigrar a San Juan Bautista de Tabasco (Arxiu Municipal de Sóller).

Les primeres referències de l'establiment de sollerics en aquest país les trobam al padró d'habitants de 1852, amb la presència de 2 sollerics residint a San Juan Bautista de Tabasco. Es tractava dels germans Joan i Pere Oliver Colom, els quals tenien 28 i 23 anys respectivament en aquell any⁸. Els germans Oliver Colom es dedicaren al comerç, i sembla que foren els iniciadors de la cadena migratòria de la Vall cap a Mèxic.

Cap a l'any 1871 documentam la presència d'altres naturals de Sóller a Tabasco, els germans Pere Antoni i Bartomeu Pizà Mayol, de 17 i 16 anys respectivament⁹.

Igual que els sollerics emigrats a Puerto Rico i Cuba, a Mèxic es dedicaren bàsicament al comerç, especialment la importació i exportació de productes, i a la petita indústria. Els primers emigrants posaren les bases del model que seguien els posteriors nadius de Sóller.

8. AMS. Secció 12 Estadística. Padrans de població. Lligall 2783.

9. AMS. Secció 12 Estadística. Padrans de població. Lligall 2801

Es varen establir principalment a la zona sud del país, a les regions de Veracruz, San Juan Bautista de Tabasco, Yucatán, Puebla i Chiapas. Així i tot, també en trobam a Mèxic D.F. i a la zona nord, prop de la frontera amb els EUA, a la ciutat de Tampico. Tots aquests llocs estan pròxims al Golf de Mèxic i eren els enclavaments comercials més importants del país.

Fou la ciutat de San Juan Bautista de Tabasco la que va rebre el major nombre d'emigrants sollerics¹⁰. Aquesta ciutat es troba al Golf de Mèxic, i era una de les ciutats comercials més importants del país. Un altra ciutat que va acollir un nombre destacat d'emigrants fou Veracruz, situada al Golf de Mèxic i el port més important de l'Estat.

Ciutats on es varen establir els sollerics a Mèxic. QUETGLAS CIFRE, Antoni, i ESTADES CASTAÑER, Joan, *L'emigració sollerica (1836-1936)*, Palma, Promomallorca Edicions S.A., 2009.

10. La ciutat de San Juan Bautista de Tabasco (també coneguda com San Juan Bautista de Villahermosa, nom anterior a l'emancipació mexicana de 1826), és la capital de l'estat mexicà de Tabasco. Va gaudir d'una època d'expansió comercial i burgesa entre 1890 i 1900. L'any 1916 per decret governamental la ciutat va canviar el nom pel de *Villahermosa*.

De 1880 a 1910. Etapa d'expansió

Amb la pujada al poder del general Porfirio Díaz la població a Mèxic va augmentar de forma considerable, sobretot per la política favorable a la immigració estrangera i els avantatges fiscals cap als europeus. En aquesta època va augmentar també el nombre d'emigrants espanyols, amb una mitja d'uns 700 individus anuals.

Els sollerics varen mantenir les característiques dels emigrants peninsulars, i es varen establir principalment a les ciutats, dedicant-se a professions urbanes i formant part de la burgesia a les ciutats més actives del país. Es podria dir que es tracta d'una immigració urbana, predominant els qui es dedicaven al comerç i els empresaris¹¹.

Sabem que ja en el 1885 hi havia un nucli important de sollerics al país centreamericà, ja que durant les greus inundacions que sofriren Sóller i Fornalutx el 1885, es recaptaren a San Juan Bautista de Tabasco unes 558 pessetes. Les subscripcions foren organitzades per Miquel Ripoll Pons, Pere Deyà, Antoni Pastor Marquès i Joan Ferrer Oliver. Aquests a més enviaren 2.537,70 ptes als damnificats¹².

Els sollerics residents a Mèxic estaven al corrent del que passava a la Vall, tant per les cartes dels seus familiars com pel setmanari *Sóller*, i es mostraven participatius i generosos en les activitats i col·lectes que es feien. En relació amb el setmanari, els emigrants foren claus en la seva aparició i desenvolupament. Joan Marquès va sondejar als diferents col·lectius d'emigrants escampats per Amèrica i França per demanar el seu suport. A Mèxic, Marquès es va posar en contacte l'agost de 1885 amb Damià Canals perquè li enviàs un llistat dels residents a Tabasco que podrien estar interessats en la nova publicació. Canals va fer propaganda del setmanari repartint exemplars entre els sollerics aconseguint el setembre del mateix any cinc subscriptors¹³.

Amb l'aparició del *Sóller* es documenten millor la presència dels emigrants a Mèxic, especialment a la secció *Notas de Sociedad*. Alguns exemples que es poden exposar són:

- «*Después de una estancia en este pueblo, no tan larga como hubieran deseado su familia y amigos, se embarcó anteayer para el nuevo Continente el señor don Miguel Ripoll y Deyá, socio de la importante casa Ripoll y Compañía, establecida desde hace bastantes años en San Juan Bautista de Tabasco.*»¹⁴

11. UDIA [7].

12. *Sóller* 09-01-1886.

13. Carta de Damià Canals a Joan Marquès, 14-09-1885: « (...) como me dices que debía recibir el número 1,2,3 y 4, te diré que no he recibido más que el número 4, que enseguida yo mismo fui a repartirlos a los sollerenses y a fuerza de explicaciones y ruegos pude lograr cinco subscripciones de lo cual espero irás mandándolos todos seguidos; como el n.º 4 empieza a contar desde el 1 de agosto y como no recibí los anteriores, pues el compromiso empieza desde el 1 de agosto con dicho número, al recibir esta carta mándame los que le siguen a este y contéstame y al mismo tiempo dime cuanto es el valor total de cada uno en Sóller en un año para mandarte el importe enseguida, que me cuidaré de cobrar a estas cinco personas y situarte el dinero en Sóller. Ahora como hay unión postal entre España y Méjico dime si puedo mandarte este valor en sellos del correo para que en la administración de correos de Sóller te lo cambie en efectivo (...)» AMS. Arxiu de la Impremta Marquès. Correspondència particular de Joan Marquès Arbona 1877-1884. No catalogat.

14. CAIMARI CALAFAT, Bartomeu/ RUIZ CARVAJAL, José Rafael, *L'emigració balears a Amèrica a través del diari La Almudaina (1887-1906)*, Palma, IEB 60-61, 1998, pàgs. 17-18.

- «*Procedentes de Tabasco (Méjico) han llegado á este pueblo nuestros paisanos d. Pedro Antonio Pastor y d. Antonio Valle*».

- «*Con objeto de pasar una temporada al lado de su familia ha llegado a este pueblo procedente de San Juan de Tabasco, Méjico, nuestro amigo don José Pastor Marqués...*»

- «*Por telégrafo se ha recibido estos días la noticia de don Damián Pizá y Mayol ocurrida en San Juan Bautista de Tabasco en la flor de su edad. A los pocos meses de haber contraído matrimonio y cuando le sonreía un risueño porvenir. Enviamos a su hermano don Juan, a su hermano político el director del semanario Sóller y a todas las personas de ambas familias la expresión de nuestro más sentido pésame*».

- «*Por circular recibida en esta redacción, se nos participa que por escritura pública autorizada el 25 de marzo último se ha formado en San Juan Bautista de Tabasco (México), nueva sociedad mercantil colectiva bajo la misma razón social de "Juan Pizá y Compañía", para continuar todos los negocios activos y pasivos de la anterior. Igualmente se nos comunica haber concedido poder general a su antiguo dependiente D. Casto Machín. Deseémosles en el negocio de la casa pingues resultados*»¹⁵.

- «*Según circular que hemos recibido de San Juan Bautista de Tabasco (México), se ha dado por terminada la sociedad mercantil que giraba en aquella plaza bajo la razón de "Forteza y Cía." y se ha constituido una nueva sociedad en comandita simple que girará bajo la razón social de "Forteza y Cía. Suc. S. en C.", la cual se ha hecho cargo del activo y del pasivo para continuar los mismos negocios que sus antecesores. Seguirá de gerente, d. Juan Vicens Reynés y entran a formar parte con el mismo carácter de gerentes, los señores d. Jaime Valls Segura y d. Miguel Aguiló Forteza, quedando de comanditario d. José Forteza Piña. Al mismo tiempo se ha otorgado poder general a d. Alberto Armica Ferrer*»¹⁶.

- «*La razón social "José Ferrer y Cía.," establecida en San Juan Bautista de Tabasco nos participa que ha concedido poder general a su antiguo dependiente d. Rafael Nadal Moll*»¹⁷.

- «*Se nos participa que el comerciante y comisionista Francisco Rullan, establecido en la ciudad de Carmen, ha conferido poder general a Ramon Vadilla Vila para que le represente en todos los actos y en todos los negocios civiles, judiciales y administrativos*»¹⁸.

- «*Recibimos una circular de San Juan Bautista de Tabasco (México) de los señores Suc. de M. Ripoll y Cía., en la que nos participan que por escritura pública otorgan ante el notario d. José Ventura Calderon, que ha dejado de formar parte de dicha sociedad el socio comanditario d. José Ferrer Oliver, a quien, según la misma escritura, y por acuerdo mutuo, han transferido la comandita que tenían impuesta en la firma Vicens Ferrer y Cía., de aquella misma plaza*»¹⁹.

15. Sóller 22-04-1905. Posteriorment hi va haver una ampliació de capital que a més dels socis inicials: Joan Pizà Mayol, Luciano Abarrategui i Mateu Frontera s'hi va unir Castro Machín. Sóller 10-04-1909.

16. Sóller 11-05-1907.

17. Sóller 03-08-1907.

18. Sóller 19-01-1907.

19. Sóller 19-01-1907. L'any 1915 hi va haver una ampliació de capital en la qual s'hi varen mantenir els socis gestors: Joan Ripoll Deyà, Joan Oliver Rullan i Josep Pizà Magraner, i hi varen entrar Enric Oliver Rullan i Bartomeu Magraner Coll. Sóller 13-11-1915

- «Parte hacía San Juan Bautista, d. Antonio Pastor Oliver, para ocuparse de los asuntos que se relacionan con su casa comercial, bajo la razón social de "Antonio Pastor y Cía."»²⁰.

- «En circular recibida desde San Juan Bautista de Tabasco, se nos participa que por escritura pública autorizada por el notario d. José Ventura Calderón se ha formado una sociedad mercantil colectiva, que girará en dicha plaza bajo el nombre de "A. Oliver y Cía." siendo sus socios nuestros paisanos Andrés Oliver y Antonio Rullan.»²¹.

Etiqueta d'oli de Sóller exportat a San Juan Bautista de Tabasco (Arxiu Municipal de Sóller).

20. Sóller 20-07-1907. Els gerents de l'entitat eren Antoni Pastor Oliver i Marcelino Cea Cortina (Sóller 14-12-1907). L'any 1914 aquesta societat va quedar dissolta i fou substituïda per una altra societat amb el nom de *Andrés, Avellá y Cía. S. en C. Sóller* 21-03-1914.

21. Sóller 13-02-1909.

L'any 1905 alguns comerciants sollerics varen impulsar una subscripció per recaptar fons a favor de la construcció del ferrocarril i comprar-ne accions²².

Al mateix temps també es varen involucrar en la vida social i cultural del país. L'any 1909 es va fundar a Tabasco el *Centro Español*, del qual en fou el primer president el comerciant solleric Joan Ripoll Deyà²³.

El setmanari *Sóller* va recollir la notícia del periòdic *El Correo de Tabasco* sobre unes greus inundacions que varen afectar a la zona: «*Aquí en la capital quedaron inundadas las avenidas 1, 2 y 3 del Grijalco Episcopal y en parte por las aguas que las alcantarillas arrojaban las calles de Juárez y Aldana. Hubo que suspenderse el trafico en el mercado Porfirio Díaz y solo por medio de puentes se pudo pasar a las casas de N. Azula, Pizá i Frontera. Quedaron también en parte inundadas las casas comerciales de Alzamora y Cía., Juan Vicens Ferrer, M. Ripoll y Cía., B. Estades y Cía. Y bodegas J. G. Lumadrid. Estas Episcopal donde afectaron a 500 personas*»²⁴

A pesar de que no es tracta, d'un emigrant en el sentit estricte, també coneixem la presencia de mossèn Joan Mayol Canals. Aquest des de 1862 es trobava fora de Sóller, el 1883 es trobava en el poble de Huimanguillo, que feia frontera amb Guatemala i segons les seves paraules estava «*en los confines de la República Mexicana, a 12 leguas de la barbarie e idolatría, e incomunicado de la Episcopal y a ciento treinta leguas de Tabasco ciudad Episcopal*»²⁵

A principis del segle XX, era Degà del Venerable de la diòcesi de Tabasco, i el 1907 va ser nomenat pel Papa Pius X, com a *Diaca de la Santa Església Catedral de San Juan Bautista de Tabasco*²⁶.

22. «*En la reunión celebrada el miércoles último de la Comisión organizadora del Ferrocarril Palma-Sóller dióse lectura de una carta recibida de México ocupándose en términos patrióticos de la proyectada línea ferroviaria: "San Juan Bautista, 21 de Mayo de 1905. Sr. Juan Pizá, José Ferrer Oliver y José Forteza Piña. Muy señores nuestros. Oportunamente fuimos favorecidos por su atenta de 27 de febrero último, por la cual se sirven delegar en nosotros el encargo de hacer la propaganda en está, a favor del proyectado ferrocarril Palma-Sóller, para cuya comisión ustedes fueron designados. Al agradecer como se merece esta honrosa delegación que con el mayor gusto aceptamos, protestamos tanto a Vds., como a la Comisión organizadora trabajar con el mayor entusiasmo para ayudar en todo lo que de nosotros dependa, al mejor logro de esta importante obra, sueño dorado de todo Sollerense. Por los extensos datos que encierra la Memoria que se han servido remitirnos, hemos tenido ocasión de comprobar, de que, aparte de los sentimientos patrióticos que nos obligan a apoyar el proyecto, hay la circunstancia de que el interés que produzca el capital invertido es bastante halagüeño, y por otra parte ayudará a ser factible de llevar a feliz termino el proyecto citado, el egoísmo de la comodidad personal que nos proporcionará a los que ambicionamos ir a ese ameno valle en pos de salud y descanso. Esto, por lo que a nosotros toca; para los desconfiados les sirve de garantía los afectos de la sabia ley de ferrocarriles secundarios, decretada bajo el discreto gobierno que presidió un ilustre hijo de esa tierra, D. Antonio Maura, y al amparo de la cual tomo calor la idea de que tratamos. Hemos repartido convenientemente, los ejemplares del folleto, que con tal objeto nos remitieron por conducto de los señores M. Ripoll y Cía. Suc. Para concluir, solo nos resta hacer votos para que pronto la locomotora con sus halitos de vida, atraviese orgullosa esos pintorescos campos, y felicitar a todos los que contribuyen a convertir en realidad estas aspiraciones que germinan en el corazón de todo Sollerense. Con este motivo nos es grato suscribirnos de nuevo sus afmos. attos. S.S. -Juan Ripoll.- Antonio Morell.- Juan Vicens.- Juan Ferrer"-» Sóller 01-07-1905.*

23. *Sóller* 09-10-1909.

24. *Sóller* 04-12-1909.

25. AMS. Arxiu de la Impremta Marquès. Correspondència particular de Joan Marquès Arbona 1877-1884. No catalogat.

26. *Sóller* 01-06-1907.

Fou a finals del segle XIX quan el flux d'emigrants sollerics cap a la República de Mèxic va ser més intens. Aquesta emigració podem dir que acabà amb la Revolució Mexicana de 1910-1917.

De 1910 a 1917. Revolució mexicana

Durant els anys de la Revolució es va posar fi a la tendència migratoria espanyola manifestada durant el *Porfiriato*. Aquest tall del flux migratori es va mantenir fins el 1917, quan triomfaren els constitucionalistes de Venustiano Carranza

A causa de l'inestable clima que vivia el país arran de les guerres de la Revolució Mexicana iniciades el 1910, bastants sollerics abandonaren el país forçats o voluntàriament²⁷, ja que el conflicte no afavoria els negocis dels originaris de l'Estat espanyol. Alguns retornaren a Mallorca i d'altres s'establiren a altres llocs del continent americà, com Puerto Rico o Veneçuela.

Un d'aquests casos fou el dels germans Joan i Josep Puig Canals. A finals del segle XIX s'establiren primer a Tabasco i després a Arizaba, on obriren un forn. L'any 1912 decidiren abandonar el país i s'establiren a Caracas (Veneçuela), amb un negoci semblant.

Un altre cas d'aquests sollerics que hagueren de partir de Mèxic durant la revolució zapatista, fou el de Miquel Forteza Pinya *de Can Rei*, l'any 1907 estava establert a Pichucalpo (Chiapas) i era propietari d'una casa comercial i magatzem. El seu negoci *Forteza y Compañía* estava especialitzat en productes diversos, com la ferreteria, la llenceria i la merceria. A més també es dedicava als negocis bancaris, i era agent del Banc de Tabasco i del de Chiapas²⁸. Durant els anys de la Revolució Zapatista del 1917 els seus negocis es varen veure afectats per les actuacions i expropiacions dels revoltats, la qual cosa va motivar el retorn de la família a Mallorca²⁹.

El diputat sollerí i cap local del Partit Conservador Jeroni Estadés Llabres va fer gestions davant el ministre d'Estat, el marquès de Lerma per facilitar la situació dels mallorquins que residien a Mèxic i que es trobaven afectats per la Revolució³⁰.

27. La Revolució Mexicana va ser un moviment social i cultural violent, matisat per tendències socialistes i nacionalistes, que es va dur a terme de 1910 a 1917.

28. *Revista Contemporánea Hispano-Americana*, n° 2, París, 30-03-1907.

29. Informació donada per Margalida Sánchez Forteza el 15-03-2006.

30. «Sr. D. Jerónimo Estadés: Mi distinguido amigo: he leído con interés su atenta carta del 3 del actual, relativa a la situación de Méjico, situación gravísima y que viene preocupando seriamente al Gobierno. La indicación que me hace respecto al envío de comisionados especiales a las distintas regiones mejicanas no solo me parece acertada sino que de hecho van encaminándose los actos del Gobierno en esa dirección; pues no otra cosa representa la creación de Consulados de Carrera que con tanto ahínco hube de defender en las Cortes al discutirse el presupuesto para el año actual. Los Cónsules, que están ya nombrados y algunos de ellos en camino, son los mejores comisionados para realizar la importantísima misión de informar sobre los perjuicios causados a nuestros compatriotas y gestionar la reparación en los casos en que las circunstancias de momento lo permitan, preparando, cuando esto no sea posible, la justificación de las reclamaciones ulteriores. Como es natural, para esta labor serán autorizados los Cónsules a emplear los auxiliares que, una vez en el terreno, les parezcan más adecuados, hayan impedido establecer tantos funcionarios consulares como resultaban necesarios para un país tan dilatado como Méjico.» *Heraldo de Sóller* 18-02-1915.

Dia 22 de Diciembre 1914 : 100 ejemplares impresión sola
BANCO DE SÓLLER
SÓLLER-MALLORCA

M É X I C O

Sres. JUAN FERRER y C.^a S. en C.

SAN JUAN BAUTISTA
(TABASCO)

Carta de l'empresa *Juan Ferrer y Cía. S. en C.* (Arxiu Municipal de Sóller).

A pesar d'això el flux migratori es va mantenir i seguiren arribant sollerics a Mèxic, però es tractava principalment de familiars i coneguts dels qui ja estaven establerts³¹.

Un exemple fou el cas de Pere Colom Sancho *de Can Capellana*, fill de Pere Colom Castañer i Rafela Sancho Hinojosa. Aquest va emigrar el 1912 a Cuba amb 17 anys per treballar amb un germà i un oncle seu, que tenia una pensió al port de La Habana i posteriorment va treballar a una fàbrica de formatges. El 1918 va decidir establir-se a Mèxic, a la ciutat de Tampico. Allí l'any 1919 es va establir un negoci de representació de fàbriques nacionals i estrangeres de fabricació de paper i derivats, *Representaciones Colom S.A.*³². Els negocis li varen anar bé a la ciutat del nord de Mèxic, l'any 1941 va obrir una altra oficina a Monterrey. L'any 1928 va ser nomenat vice-cònsol de Colòmbia a Tampico i posteriorment, el 1953, fou anomenat Cònsol. Fou anomenat president de la *Beneficencia Española de Tampico*, societat de beneficència i clínica per als espanyols, així també fou membre destacat del *Casino Español*.

31. L'any 1915 els Exploradors de Sóller feien una festa per acomiadar al seu company Jaume Ferrer Ripoll que partia a Tabasco. SEGURA SALADO, Josep, *Los exploradores de Sóller (Boy-Scouts) 1913-1923*, Sóller, 1984.

32. Sóller 16-08-1958.

El 1954 es va casar amb Concepció Cebrian Oliver i tingueren un fill, Pere. El 1964 retornaren a Sóller.

A pesar que principalment es dedicaren al comerç, alguns sollerics també es dedicaren a la producció agrícola, que s'agruparen en la *Compañía Agrícola Tabasqueña* de San Juan Bautista de Tabasco. El seu consell d'administració el formaven com a Propietaris: Joan Oliver Rullan, Josep Pizà Magraner, Enric Oliver, Andrés F. Melo i José A. Ruíz; com a Suplents: Transito Mejenes, Ernesto Leeder, Bartomeu Magraner, Miguel Ripoll i Antoni Valls i com a Comissaris: Marcelino Fojaco i suplent José F. Cherizola³³.

També es va crear a Tampico, una empresa dedicada a la fabricació de mosaics i materials de construcció anomenada *La Tampiqueña*³⁴.

Josep Ferrer Oliver amb la seva filla Catalina i les seves nétes Catalina i Teresa Ferrer Estades (Joan Estades de Montcaire).

(Al costat): Josep Ferrer i la seva família (Joan Estades de Montcaire).

33. Sóller 17-07-1915

34. «Por medio de circular que hemos recibido esa semana de fecha del 3 de septiembre nos participan los señores Pedro Pastor y Cía. de Tampico que el 16 de agosto del anterior los señores Pedro A. Pastor, d. Cándido García y Julián Taracena, constituyeron bajo el título de "La Tampiqueña" una sociedad colectiva que girará bajo la antedicha razón social y se dedicará a la explotación y fabricación de mosaicos y materiales de construcción». Sóller 05-01-1917.

De 1918 a 1936. Fase final del corrent migratori

Durant el període d'entreguerres, especialment a partir dels anys vint, es va reprendre la tendència migratòria de la península ibèrica cap a Mèxic. Així i tot, el crac del 1929 va suposar un nou fre a aquesta migració.

En aquest període pràcticament el flux migratori cap a Mèxic es va aturar, limitant-se bàsicament a la partida de familiars que anaven a treballar al seu negoci. Les causes d'aquest descens foren diverses, per una banda l'emigració de Sóller es concentrava al continent europeu que s'estava refent després dels efectes de la Gran Guerra i per altra aquesta emigració a mesura que avançava el segle anava perdent intensitat. Com hem dit, el crac del 29 i la crisi que se'n va derivar durant els anys trenta, i ja posteriorment la Guerra Civil, varen aturar el flux de nous emigrants cap a Mèxic.

També en aquests anys es va donar el retorn de molts emigrants, de la primera i segona generació. Alguns varen ocupar càrrecs dins la política i les empreses locals, potser l'exemple més representatiu fou Josep Ferrer Oliver, que una vegada retornat fou batle de Sóller el 1924.

3. Un exemple d'empresa sollerica a Mèxic: l'arxiu de l'empresa *Canals, Colom y Cía.* (Tabasco, Mèxic)

La vila de Sóller compta amb nombrosos arxius de titularitat privada, fruit de la vitalitat social, econòmica i cultural de la vila. Malauradament molts d'aquests arxius s'han perdut, moltes vegades per la poca valoració que es fa d'aquesta documentació.

Una de les finalitats de l'Arxiu Municipal ha de ser recollir, ordenar i classificar els fons privats del municipi que siguin de rellevància per poder-los difondre i protegir-los, com a patrimoni documental que són. La responsabilitat de l'Ajuntament, en referència a l'arxiu municipal i al fons documental que genera la institució, així com de les donacions que rebí, es deriva de l'aprovació de la *Llei 15/2006 d'Arxius i Patrimoni Documental de les Illes Balears*, aprovada pel Parlament de les Illes Balears el 17 d'octubre de 2006.

La nova documentació que vagi ingressant a la institució passarà a formar part de l'arxiu històric, en una nova secció, amb el nom d'*Arxius Particulars i d'Altres Institucions*, que agruparà les noves incorporacions.

Seguint aquesta línia, l'estiu del 2009 el senyor Plàcid Pérez Pastor va fer donació de diversos arxius que es trobaven en la seva propietat. Un d'aquells arxius era el de la societat mercantil *Canals, Colom y Cía.*, establerta a San Juan Bautista de Tabasco.

Es tracta d'un petit arxiu compost per tres llibres Diaris, compresos entre 1901 i 1920, un llibre de comptes corrents, un llibre Major, un lligall de relacions de factures, un lligall de correspondència (bàsicament mercantil), i un lligall amb documentació familiar diversa (bàsicament passaports, documents mercantils i algunes fotografies).

Les referències més antigues de la societat *Canals, Colom y Cía.* són de 1901, segons es desprèn del seu llibre de comptes. Aquesta societat mercantil estava formada per Antoni Canals

Pastor, Damià Canals i Jaume Colom. A pesar d'això hi ha constància que aquestes persones ja feia alguns anys que es trobaven a Mèxic.

L'empresa principalment es dedicava a la importació, exportació i distribució de productes. Aquestes eren molt variats: cervesa *Moctezuma*, xocolates i dolços *La Suiza*, tabacs *La Perla*, llumins *La Central*, taules de billar de la companyia *Brunswick-Balke-Collender*, etc. També importaven productes de Mallorca, per exemple de l'empresa *José Ferrer y Cía.* rebien sobressades de Mallorca³⁵.

Entre l'any 1901 i 1906 tenien un establiment denominat *La Blear*³⁶ i de 1911 a 1920 tenien un establiment mercantil denominat *El Águila*³⁷.

A partir de 1905 es varen encarregar de gestionar un teatre (Sucursal del Teatro o *Teatro Merino*³⁸) a la mateixa ciutat de San Juan Bautista. Encara el tenien el 1920 i estava assegurat per 30.000.000 de pesos mexicans.

La societat *Canals y Colom* es va liquidar l'any 1921, després de la mort del soci gerent Jaume Colom el 25 de juliol de 1919 a San Juan Bautista de Tabasco.

El fons d'aquesta societat està classificat de la següent manera:

Es troba, com hem dit, al grup documental *Arxius Particulars i d'Altres Institucions*, en la secció *Arxius d'empreses*. La subsecció seria *Canals, Colom y Cía.*, i està compost per dues sèries, en les quals es troba distribuïda la documentació:

Administració econòmica

Llibre Diari	1901-1906
Llibre Diari	1920
Llibre Diari	1911-1920
Libro de cuentas corrientes por los métodos directo, indirecto y hamburgués	1922-1923
Llibre Major	1911-1920
Relació de factures	1920
Correspondència	1919-1921

Documentació familiar

35. AMS. Arxiu *Canals, Colom y Cía.* Correspondència 1919-192. No catalogat.

36. AMS. Arxiu *Canals, Colom y Cía.* Llibre Diari 1901-1906. No catalogat.

37. AMS. Arxiu *Canals, Colom y Cía.* Llibre Diari 1911-1920. No catalogat.

38. En aquest teatre es varen fer les primeres representacions cinematogràfiques l'any 1903.

Antoni Canals Pastor, el segon començant per l'esquerra, soci de l'empresa *Canals, Colom y Cía*. (Arxiu Municipal de Sóller).

4. Conclusions

Així podem extreure algunes conclusions del que va ser i va significar l'emigració dels sollerics a Mèxic, no tan nombrosa com la de Puerto Rico o França, però prou significativa:

Tenim localitzats uns 116 emigrants de Sóller cap a Mèxic, la majoria radicats a San Juan Bautista de Tabasco. També s'han localitzat sollerics a les ciutats de Veracruz, México D.F., Merida-Yucatán, Puebla, Tampico, Pichucalpo, Laguna de Terminos, Carmen i Arizaba. La majoria ubicades a la zona del Golf de Mèxic.

La majoria, per no dir tots, es varen dedicar al comerç. Seguint el model que establiren a altres llocs com Puerto Rico, molts varen començar de dependents en negocis d'altres compatriotes fins que arribaven a independitzar-se i muntar la seva pròpia empresa.

Aquesta emigració va tenir el seu moment àlgic durant l'etapa de la història de Mèxic coneguda com el *Porfiriato*, entre els anys vuitanta del segle XIX i 1910, quan es va afavorir l'establiment dels immigrants estrangers i seguint la tònica de la resta de l'Estat espanyol. Aquesta emigració va minvar amb la Revolució Mexicana.

Podem extreure que les relacions entre Mèxic, principalment de San Juan Bautista de Tabasco, i Sóller eren freqüents i s'havia establert una cadena migratòria important sobretot al voltant de les famílies Forteza, Ferrer, Ripoll, Rullan i Pastor.

5. Annex

5.1. Llistat d'emigrants sollerics a Mèxic:

Aguiló Forteza, Miquel: Va néixer a Sóller el 1876. Residia al carrer de la Lluna. Va emigrar amb 19 anys i era fadrí. Entre l'any 1895 i 1900 es trobava a San Juan Bautista de Tabasco i era comerciant de fruita

Arbona Estaràs, Antoni: Va néixer a Sóller el 1866. Residia al carrer de Sant Joan. L'any 1900 es trobava a San Juan Bautista de Tabasco, tenia 34 anys i estava casat. Era comerciant de teles.

Bernat Magraner, Antoni Joan: Va néixer a Sóller el 1882. Residia a l'Alqueria del Comte. L'any 1897 es trobava a San Juan Bautista de Tabasco, tenia 15 anys i era fadrí. Treballava com a dependent de comerç. L'any 1922 residia a Montecristo.

Borràs Pastor, Joaquim: Va néixer a Sóller el 1884, fill de Catalina Pastor Marquès. Residia al carrer de la Lluna. L'any 1899 es trobava a San Juan Bautista de Tabasco, tenia 15 anys i era fadrí. Treballava com a dependent de comerç

Canals Pastor, Antoni: Va néixer a Sóller el 1874. Residia a l'Alqueria del Comte, núm. 5. Entre els anys 1889 i 1917 es trobava a San Juan Bautista de Tabasco, treballant primer com a dependent de comerç i després com a soci de *Canals y Colom*. Tenia 15 anys i era fadrí.

Canals Rullan, Antoni: Nascut a San Juan Bautista de Tabasco a principis del segle XX.

Canals Vicens, Joan: Va néixer a Sóller l'any 1864. L'any 1880 es trobava a San Juan Bautista de Tabasco, tenia 16 anys i era fadrí.

Canals, Damià: Va néixer a Sóller. L'any 1885 es trobava a San Juan Bautista de Tabasco. Era soci l'any 1901 de *Canals y Colom*.

Casellas Rotger, Francesca: Entre l'any 1926 i 1933 es trobava a Veracruz. Sense professió determinada. Estava casada amb Jaume Ferrer

Castañer Arbona, Francesc: L'any 1920 era a Veracruz

Castañer Bauzà, Antoni: Va néixer a França el 1891, fill de Maria Bauzà Frontera. L'any 1905 es trobava a Laguna de Terminos, treballant com a dependent. Tenia 14 anys i era fadrí.

Cifre Colom, Antoni: Va néixer a Pollença l'any 1890, fill de Guillem Cifre Reynés. L'any 1904 es trobava a San Juan Bautista de Tabasco, declarat com estudiant. Tenia 14 anys i era fadrí.

Coll Terrassa, Salvador: Nascut a Sóller el 1802. Emigrà en primer lloc a Cuba i després a Mèxic, on va fer una gran fortuna. Quan va abandonar Amèrica es va instal·lar entre Palma i Bona (Algèria), on va adquirir una finca agrícola. Fou proclamat Fill Adoptiu de Palma l'any 1884 i rebé la Creu d'Isabel la Catòlica. Va morir a Ciutat el 1888.

Colom Bermejo, Maria: Va néixer l'any 1882. L'any 1917 es trobava a San Juan Bautista de Tabasco. Tenia 35 anys i estava casada.

Colom Bisbal, Ramon: Va néixer a Sóller l'any 1893, fill de Miquel Colom Campomar, manobre. El 1904 es trobava a San Juan Bautista de Tabasco i l'any 1933 a Veracruz. Va arribar amb 11 anys, declarat com estudiant i fadrí. Posteriorment es va muntar com a comerciant, soci de *José Ferrer y Cía.*, i es va casar amb Rosalía Ochoa, amb la qual va tenir dos fills: Maria dels Àngels i Miquel.

Colom Colom, Antoni: L'any 1917 es trobava a San Juan Bautista de Tabasco. Tenia 4 anys.

Colom Sancho, Pere: Va néixer a Sóller l'any 1895. L'any 1917, amb 22 anys, es va instal·lar a Tampico, procedent de Cuba, on es va establir com a propietari d'un empresa d'exportació i importació. Es va casar amb Concepció Cebrián Oliver, i varen tenir un fill, Pere. Fou cònsol de Colòmbia a Tampico i president de la *Beneficencia Española de Tampico*. Tornà a Mallorca els anys cinquanta.

Colom Vicens, Antoni: Es trobava a Veracruz l'any 1920 com a comerciant.

Colom, Bartomeu: Es trobava a Mèxic devers 1850, era fadrí.

Colom, Jaume: Entre el 1901 i 1919 es trobava a San Juan Bautista de Tabasco. Estava casat i era soci de *Canals, Colom y Cía*.

Colom, Melcior: L'any 1885 es trobava a San Juan Bautista de Tabasco.

Darder Vicens, Antoni: Va néixer a Sóller l'any 1874. Entre 1895 i 1900 es trobava a San Juan Bautista de Tabasco, com a dependent de comerç. Tenia 21 i era fadrí. Residia al carrer de Sant Bartomeu.

Deyà Bernat, Pere Joan: Va néixer a Sóller l'any 1857. L'any 1881 es trobava a San Juan Bautista de Tabasco, tenia 24 anys.

Deyà Colom, Sebastià: Va néixer a Deià l'any 1893, fill de Sebastià Deyà Rullan. Es trobava a San Juan Bautista de Tabasco l'any 1907. Era dependent de la casa comercial *Seguí y Puig S. en C.*, el 1914 en va obtenir poder general. Tenia 14 anys i era fadrí.

Deyà Oliver, Andreu: Va néixer a Sóller l'any 1854. El 1877 es trobava a Mèxic i feia de comerciant. Tenia 23 anys. Vivia al carrer Romaguera, núm. 21.

Deyà Oliver, Antoni: Va néixer a Sóller l'any 1854. Es trobava a San Juan Bautista de Tabasco l'any 1875. Tenia 21 anys. Vivia al carrer Romaguera, núm. 21.

Deyà Oliver, Pere Joan: Va néixer a Sóller l'any 1856. Es trobava a Mèxic l'any 1877 i feia de comerciant. Tenia 21 anys. Residia al carrer Romaguera, núm. 21.

Deyà Rullan, Antoni: L'any 1918 es trobava a Mèxic. Tenia 53 anys i era fadrí.

Deyà, Miquel: L'any 1885 es trobava a San Juan Bautista de Tabasco.

Deyà, Pere: L'any 1885 es trobava a San Juan Bautista de Tabasco com a comerciant.

Escribà Ripoll, Antoni: Va néixer a Deià l'any 1892, fill d'Antònia Ripoll Rullan. L'any 1905, amb 13 anys i fadrí, es trobava a Laguna de Terminos fent de jornal·ler. Encara hi residia el 1927 casat amb Cándida Castro i fent de comerciant. Va retornar a Mallorca, i va ser propietari de l'Hotel Cala Major de Palma. Morí el 1932 a Palma.

Estades Coll, Josep: Va néixer a Sóller el 1874. Es trobava a Mèxic el 1895 fent de dependent. Tenia 21 anys.

Estades Solivellas, Margalida: L'any 1929 es trobava a Veracruz. Estava casada amb Josep Ferrer.

Estades Vicens, Bartomeu: Va néixer a Sóller l'any 1857. Es trobava a San Juan Bautista de Tabasco el 1880 amb 23 anys.

Estaràs Coll, Antoni: Va néixer l'any 1870. Es trobava a San Juan Bautista de Tabasco l'any 1900 treballant com dependent de comerç. Tenia 30 anys i era fadrí. Residia al carrer de les Ànimes.

Ferrà Oliver, Joan: Va néixer a Sóller l'any 1878. Es trobava a San Juan Bautista de Tabasco l'any 1878. Tenia 25 anys.

Ferrer Casellas, Catalina: Va néixer a Mèxic l'any 1926, filla de Jaume i Francesca. L'any 1935 es trobava a Veracruz.

Ferrer Casellas, Josep: Va néixer a Mèxic, fill de Jaume i Francesca. L'any 1935 es trobava a Veracruz.

Ferrer Mayol, Josep: L'any 1895 es trobava a San Juan Bautista de Tabasco com a Comerciant. Estava casat.

Ferrer Oliver, Joan: Va néixer a Sóller l'any 1853. Es trobava a San Juan Bautista de Tabasco l'any 1877 amb 24 anys. El 1920 residia a Veracruz. Feia de comerciant.

Ferrer Oliver, Josep: Es trobava a Veracruz entre 1885 i 1929. Era comerciant, soci de *José Ferrer y Cía.*, i estava casat. Fou batle de Sóller el 1924.

Ferrer Ripoll, Jaume: Entre el 1919 i 1933 es trobava a Veracruz com a comerciant, soci de *José Ferrer y Cía.* Estava casat amb Francesca Casellas. Era fill de Josep Ferrer.

Ferrer Ripoll, Joan: El 1929 es trobava a Veracruz com a comerciant. Fadrí, era fill de Josep Ferrer

Ferrer Ripoll, Josep: Entre el 1918 i 1929 es trobava a Veracruz com a comerciant. Estava casat amb Margalida Estades. Era fill de Josep Ferrer. Morí el 1930 a Mèxic.

Ferrer Ripoll, Vicenç: El 1935 es trobava a Veracruz com a comerciant. Estava casat. Tornà a Mallorca.

Ferrer Sastre, Isabel: Nascuda a San Juan Bautista de Tabasco. L'any 1920 es trobava a Veracruz

Forteza Fuster, Josep: Va néixer a Sòller l'any 1885, fill de Joaquim Forteza Aguiló, carreter. L'any 1900 es trobava a San Juan Bautista de Tabasco, d'on passà posteriorment a Pichucalco (Chiapas). Tenia 15, era fadrí i treballava de dependent. Residia al carrer de Bauçà.

Forteza Pinya, Josep de can Rei: Entre 1885 i 1900 es trobava a San Juan Bautista de Tabasco, com a comerciant, era el president de *Forteza y Comp.*, que es dedicava al comerç de teles, entre altres activitats. Estava casat. Morí l'any 1917. Residia al carrer del Vent.

Forteza Pinya, Miquel de can Rei: Va néixer a Sòller l'any 1860. L'any 1905, amb 45 anys, es trobava a San Juan Bautista de Tabasco i el 1907 a Pichucalco (Chiapas). Era comerciant, soci de *Forteza y Comp.* Estava casat i tornà a Mallorca. Residia al carrer de la Lluna, núm. 29.

Forteza Serra, Joan: Va néixer a Sòller el 1877, fill de Josep Forteza. Entre 1891 i 1917 es trobava a San Juan Bautista de Tabasco, on va arribar amb 14 anys. Fou dependent i posteriorment passà a gestionar el seu propi comerç. Residia a la Plaça Constitució, núm. 2.

Frontera Pizà, Damià: Va néixer a Sòller l'any 1886. Entre el 1900 i 1905 es trobava a San Juan Bautista de Tabasco. Treballava de dependent, amb 14 anys i fadrí. Residia al carrer Rectoria, núm. 18.

Frontera Pizà, Mateu: Va néixer a Sòller l'any 1877. Entre 1893 i 1905 es trobava a San Juan Bautista de Tabasco. Va treballar de dependent amb 16 anys i posteriorment passà a traficant de mercaderies. Residia al carrer Rectoria, núm. 18.

Frontera Pizà, Pere Antoni: Va néixer a Sòller l'any 1884. L'any 1904 es trobava a San Juan Bautista de Tabasco, treballant de dependent. Tenia 20 anys i era fadrí. Residia al carrer Rectoria, núm. 18.

Frontera Sastre, Guillem: Va néixer el 1864 a Fornalutx. El 1895, amb 31 anys es trobava a San Juan Bautista de Tabasco com a dependent.

Frontera Trias, Miquel: Va néixer a Sòller l'any 1867. El 1895, amb 28 anys, es trobava a San Juan Bautista de Tabasco com a dependent.

Fuster Forteza, Jaume: Va néixer a Sòller el 1873. Es trobava a San Juan Bautista de Tabasco el 1887. Tenia 14 anys. Residia al carrer de Batach, núm. 17.

Magraner Morell, Cristòfol: L'any 1924 era a Mèxic.

Marquès Arbona, Francesca: Va néixer a Sòller el 1879. Es trobava a San Juan Bautista de Tabasco l'any 1898. Estava casada amb Damià Pizà

Marquès Castañer, Joan: Va néixer a Sòller 1882. Es trobava a San Juan Bautista de Tabasco treballant de dependent de comerç. Tenia 16 anys i era fadrí. Residia al carrer d'en Reial.

Marquès Castañer, Pere Antoni: Va néixer a Sóller el 1872. Entre 1888 i 1900 es trobava a San Juan Bautista de Tabasco, treballant de dependent de comerç. Tenia 16 anys i era fadrí. Residia al carrer d'en Reial.

Mayol Sastre, Bartomeu: L'any 1933 es trobava a Veracruz com a Comerciant.

Mayol, Nicolau: Fill de Josep Mayol Enseñat. Estava casat i tenia un fill. Va ser soci de la casa comercial *R. Marure y Cía.* de Veracruz, l'any 1919 va obrir la seva pròpia casa comercial a Mèxic D.F.

Moragues Planas, Joaquim: Va néixer a Sóller l'any 1871. Entre 1893 i 1900 es trobava a San Juan Bautista de Tabasco treballant com a dependent de comerç. Tenia 22 anys i era fadrí. Residia al carrer de Moragues.

Morell, Antoni: L'any 1930 residia a San Juan Bautista de Tabasco. Abans residia a Nova Orleans (EUA).

Noguera Martí, Guillem: Va néixer a Sóller l'any 1878. Entre 1894 i 1900 es trobava a San Juan Bautista de Tabasco treballant com a dependent de comerç. Tenia 16 anys i era fadrí. Residia al carrer Isabel II.

Oliver Colom, Joan: Va néixer a Sóller el 1824. Entre 1852 i 1860 es trobava a San Juan Bautista de Tabasco. Tenia 29 anys i era fadrí.

Oliver Colom, Pere Joan: Va néixer a Sóller el 1830. Entre 1852 i 1860 es trobava a San Juan Bautista de Tabasco. Tenia 23 anys i era fadrí.

Oliver Colom, Pere Jordi: Va néixer a Sóller el 1847. Es trobava a San Juan Bautista de Tabasco l'any 1877. Tenia 30 anys.

Oliver Deyà, Francesc: L'any 1930 es trobava a Veracruz.

Oliver Deyà, Joan Josep: L'any 1930 es trobava a Veracruz.

Oliver Pastor, Maties: Va néixer a Sóller el 1897, fill d'Antònia Maria Pastor Enseñat. L'any 1906 es trobava a San Juan Bautista de Tabasco. Tenia 9 anys, era estudiant i fadrí.

Oliver Rullan, Antoni: Va néixer a Sóller el 1872, fill de Joan i Margalida. Entre 1892 i 1900 es trobava a San Juan Bautista de Tabasco com a dependent de comerç. Tenia 20 anys i era fadrí. Residia a Can Moana.

Oliver Rullan, Enric: Va néixer a Sóller el 1890, fill de Joan i Margalida. L'any 1915 es trobava a Tabasco com a soci de *Sucrs. de M. Ripoll y Cía.* Entre l'any 1922 i 1927 el tenim localitzat a Mèxic D.F., on va obrir una fusteria especialitzada en fustes de qualitat, *Maderas finas el Castor*. Es va casar amb Maria del Carmen Aguirre Jiménez i varen tenir un fill, Juan Enrique. Va morir el 1961 a Ciutat de Mèxic.

Oliver Rullan, Joan: Va néixer a Sóller el 1874, fill de Joan i Margalida. Es trobava, amb 15 anys i com a dependent, a San Juan Bautista de Tabasco el 1889 i a Veracruz el 1918. Residia al carrer Romaguera, núm. 19.

Pastor Castañer, Damià: Va néixer a Sóller el 1865. Es trobava a Mèxic l'any 1882, amb 17 anys.

Pastor Gomila, Antoni: L'any 1924 es trobava a Puebla com a comerciant. Era fadrí.

Pastor Gomila, Gabriel: Comerciant, es va establir a Puebla. Soci de *La Favorita*, magat-

zem de venta de vins i licors nacionals i estrangers. L'any 1956 va constituir la *Fundación Gabriel Pastor* com a residència per a persones majors.

Pastor Marquès, Antoni: Va néixer a Sóller l'any 1858. Entre 1877 i 1907 es trobava a San Juan Bautista de Tabasco. Va arribar amb 19 i treballà com a dependent. Posteriorment va muntar el seu propi negoci, *La Mallorquina*, que era un magatzem de venta de vins i licors nacionals i estrangers. Es va casar amb Clotilde Manegal. Morí l'any 1931 a Sóller. Residia al carrer del Príncep, núm. 1.

Pastor Marquès, Josep: Va néixer a Sóller el 1865. Entre 1881 i 1899 es trobava a San Juan Bautista de Tabasco com a comerciant. Morí a Palma el 1933. Residia al carrer del Príncep, núm. 1.

Pastor Marquès, Pere Antoni: Va néixer a Sóller l'any 1871. El 1883 es trobava a San Juan Bautista de Tabasco, el 1907 tenia un negoci a Tampico i el 1920 a Veracruz, com a comerciant. Residia al carrer del Príncep, núm. 1.

Pizà Magraner, Josep: Va néixer a Sóller el 1869. Entre 1896 i 1900 es trobava a San Juan Bautista de Tabasco com a dependent de comerç. Tenia 17 anys i era fadrí. Residia al carrer del Cellar.

Pizà Mayol, Bartomeu: Va néixer a Sóller l'any 1855. Es trobava a San Juan Bautista de Tabasco l'any 1871 amb 16 anys.

Pizà Mayol, Damià: Entre 1885 i 1898 es trobava a San Juan Bautista de Tabasco com a comerciant. Estava casat amb Francesca Marquès. Morí el 1899 a San Juan Bautista de Tabasco.

Pizà Mayol, Joan: Va néixer a Sóller el 1870. Entre 1885 i 1900 es trobava a San Juan Bautista de Tabasco com a comerciant de conserves alimentàries. Estava casat. Residia a la plaça de l'Arraval.

Pizà Mayol, Pere Antoni: Va néixer a Sóller el 1853, fill de Joan Pizà Oliver. Entre 1871 i 1885 es trobava a San Juan Bautista de Tabasco.

Pomar Pomar, Aina Maria: Es trobava a Veracruz l'any 1920.

Pons Morell, Antoni: Va néixer a Sóller, fill de Nicolau Pons Garcies, armador. Entre 1876 i 1900 es trobava a San Juan Bautista de Tabasco, com a comerciant de bacallà. Residia al carrer de la Lluna.

Pons Oliver, Jaume: Va néixer a Sóller el 1876. Es trobava a Mèxic el 1895 com a dependent. Tenia 19 anys i era fadrí. Residia al carrer de la Lluna.

Puig Canals, Joan: Es trobava a San Juan Bautista de Tabasco l'any 1900. Treballava com a pastisser i forner.

Puig Canals, Josep: Es trobava a Arizaba l'any 1900. Treballava com a pastisser i forner.

Puig Morell, Bartomeu: L'any 1914 residia a Merida de Yucatan com a soci gerent de la societat mercantil *Haro y Cía. Sucesores S. en C.*

Puig Morell, Josep: L'any 1900 es trobava a Mèxic D.F. com a comerciant. Casat amb Maribel de la Vega. El 1928 residia a Puebla encarregat del negoci *Sucesores de Antonio Pastor*.

Reynés Albertí, Bernat: Va néixer a Sóller el 1887. El 1893, amb 16 anys, fadrí i com a dependent, es trobava a San Juan Bautista de Tabasco i el 1902 estava a Merida com a propietari. Residia a l'Alqueria del Comte, núm. 21.

Reynés Albertí, Gabriel: Va néixer a Sóller l'any 1874. Entre 1893 i 1896 es trobava a San Juan Bautista de Tabasco com a dependent. Residia a l'Alqueria del Comte, núm. 21.

Ripoll Deyà, Joan: Va néixer a Sóller l'any 1873. Entre 1889 i 1918 es trobava a Mèxic com a dependent. Residia al carrer de Batac, núm. 5.

Ripoll Deyà, Miquel: Va néixer a Sóller l'any 1872. Entre 1889 i 1899 es trobava a Mèxic, primer com a dependent i després com a comerciant, soci de la casa *Ripoll y Compañía*. Residia al carrer de Batac, núm. 5.

Ripoll Méndez, Lluís: El 1917 es trobava a Veracruz.

Ripoll Pons, Miquel: L'any 1885 es trobava a San Juan Bautista de Tabasco.

Ripoll, Jaume: Va néixer a Sóller el 1900, fill de Joan Ripoll Deyà. El 1918 es trobava a Mèxic amb 8 anys.

Rullan Deyà, Pere Antoni: Va néixer a Sóller el 1859. Entre 1877 i 1900 es trobava a San Juan Bautista de Tabasco com a comerciant de farines. Estava casat. Vivia al carrer d'en Reial.

Rullan Ferrer, Antoni: Va néixer a Sóller el 1871. Entre 1889 i 1905 es trobava a Mèxic, primer com a dependent i després com a traficant.

Rullan Oliver, Joan: Va néixer a Sóller l'any 1870. Es trobava a San Juan Bautista de Tabasco el 1891, com a dependent. Tenia 21 anys i estava fadrí. Residia al carrer de la Lluna, núm. 73.

Rullan Roca, Bartomeu: Va néixer a Sóller l'any 1890, fill de Joan Rullan Colom. Es trobava a San Juan Bautista de Tabasco el 1904, declarat com estudiant. Tenia 14 anys i estava fadrí.

Rullan Roca, Pere: L'any 1917 es trobava a Merida-Yucatán com a comerciant. Estava fadrí.

Rullan Sastre, Eduard: Va néixer a Sóller l'any 1872. Entre 1889 i 1896 es trobava a Mèxic com a comerciant. Residia al carrer Romeguera, núm. 21.

Rullan Umbert, Antoni: Entre 1926 i 1936 es trobava a Veracruz com a comerciant. Estava casat amb Luisa Domínguez Ares.

Rullan, Antoni: Va néixer a Sóller l'any 1871. Es trobava a Mèxic l'any 1894 com a dependent. Tenia 23 anys i estava fadrí.

Rullan, Francesc: Entre 1909 i 1924 estava a la ciutat de Carmen com a comerciant i comissionista. Estava casat i no tornà a Mallorca.

Rullan, Pere: L'any 1885 es trobava a San Juan Bautista de Tabasco.

Rullan, Salvadora: Es trobava a Veracruz l'any 1920. Era neboda de Joan Ferrer

Sastre de Moyano, Clotilde: Nascuda l'any 1842. L'any 1877 es trobava a San Juan Bautista de Tabasco.

Serra Pastor, Francesc: Es trobava a Mèxic D.F. l'any 1926.

Serra, Jaume: Es trobava a Puebla l'any 1929 com a comerciant. Estava fadrí.

Valls, Antoni: El 1896 es trobava a San Juan Bautista de Tabasco, tenia 40 anys.

Vicens Deyà, Antoni: Va néixer a Sóller l'any 1861. Entre 1889 i 1900 es trobava a San Juan Bautista de Tabasco com a dependent de comerç. Residia al carrer de Sant Bartomeu.

Vicens Ferrer, Joan: Va néixer a Sóller l'any 1877. Es trobava a San Juan Bautista de Tabasco l'any 1900 com a comerciant de cereals. Tenia 23 anys i estava fadrí. Residia al carrer Unió.

Vicens Ferrer, Josep: Va néixer a Sóller l'any 1881. Es trobava a San Juan Bautista de Tabasco el 1900 com a dependent de comerç. Tenia 19 anys i estava fadrí. Residia al carrer Unió.

Vicens Ferrer, Ramon: Va néixer a Sóller l'any 1879. Es trobava, amb 21 anys, a San Juan Bautista de Tabasco el 1900 com a dependent de comerç, i a Veracruz el 1917 com a comerciant. Residia al carrer Unió.

5.2. Algunes de les empreses solleriques a Mèxic

Nom de l'empresa	Propietari i socis	Any d'activitat ³⁹	Ubicació
<i>A. Oliver y Cía.</i>	Andreu Oliver i Antoni Rullan	1909	Tabasco
<i>Antonio Pastor y Cía.</i>	Antoni Pastor Oliver	1907-1909	Tabasco
<i>Sucesores de Antonio Pastor</i>	Josep Puig Morell	1928	Tabasco
<i>Canals, Colom y Cía.</i>	Antoni Canals, Damià Canals i Jaume Colom	1901-1922	Tabasco
<i>Compañía Agrícola Tabasqueña</i>	Joan Oliver Rullan, Josep Pizà Magraner, Enric Oliver, Andrés F. Melo, José A. Ruíz, Transito Mejenes, Ernesto Leeder, Barto- meu Magraner, Miguel Ripoll, Antoni Valls, Marcelino Fojaco i José F. Cherizola	1915	Tabasco
<i>Forteza y Cía.</i>	Miquel i Josep Forteza Pinya, <i>de can Rei</i>	1904	Pichucalpo
<i>Forteza y Cía. Suc. S. en C.</i>	Juan Vicens Reynés, Jaime Valls Segura, Miguel Aguiló Forteza, Josep Forteza Pinya	1907	Tabasco
<i>Haro y Cía. Suc. S. en C.</i>	Bartomeu Puig Morell	1914-	Merida
<i>José Ferrer y Cía.</i>	Josep Ferrer Oliver, Ramon Colom Bisbal i Jaume Ferrer Ripoll	1907-1931	Veracruz
<i>Juan Ferrer y Cía. S. en C.</i>	Joan Ferrer Oliver	1914	Tabasco
<i>Juan Pizà y Cía.</i>	Joan Pizà Mayol, Luciano Abarrategui, Mateu Frontera, Castro Machín (1909)	1905-1909	Tabasco
<i>La Tampiqueña</i>	Pedro A. Pastor, d. Cándido García i Julián Taracena	1917	Tampico

39. Aquest camp fa referència als anys en què s'ha localitzat a la documentació l'empresa comercial, segurament el període de temps fou més ampli.

<i>Maderas finas el Castor</i>	Enric Oliver Rullan	1927	Mèxic D.F.
<i>Pedro Pastor y Cía.</i>	Pedro A. Pastor, d. Cándido García i Julián Taracena	1917	Tampico
<i>La Mallorquina</i>	Antoni Pastor Gomila	1924	Puebla
<i>La Favorita</i>	Gabriel Pastor Gomila	1924	Puebla
<i>Ramon Colom y Cía</i>	Ramon Colom Bisbal	1926-1931	Tabasco
<i>Representaciones Colom S.A.</i>	Pere Colom Sancho	1919-1960	Tampico
<i>Ripoll y Compañía</i>	Miquel i Joan Ripoll Deyà	1889-1918	Tabasco
<i>Seguí y Puig S. en C.</i>	Sebastià Deyà (dependent amb poder general)	1914	Tabasco
<i>Sucs. de M. Ripoll y Cía.</i>	Joan Ripoll Deyà, Joan Oliver Rullan, Josep Pizà Magraner, Enric Oliver Rullan, Bartomeu Magraner Coll, José Ferrer Oliver	1907-1915	Tabasco
<i>Vicens Ferrer y Cía.</i>	José Ferrer Oliver	1907-1915	Tabasco

5.3. Lloc d'establiment dels sollerics a Mèxic

<i>Lloc d'establiment</i>	<i>Nombre d'emigrants</i>
San Juan Bautista de Tabasco	71
Veracruz	22
México D.F.	4
Merida-Yucatán	3
Puebla	4
Tampico	2
Pichucalpo	2
Laguna de Terminos	2
Carmen	1
Arizaba	1
Sense localitzar	15
TOTAL EMIGRANTS ⁴⁰	117

40. Alguns emigrants varen passar per diverses ciutats, això s'ha comptabilitzat en el nombre d'emigrants a cada lloc però en el nombre total d'emigrants localitzats s'ha mantingut el nombre de persones localitzades.

5.4. Subscripcions recaptades San Juan Bautista de Tabasco a favor dels afectats per les inundacions de 1885 a Sóller i Fornalutx⁴¹

<i>Nom</i>	<i>Quantitat</i>	<i>Nom</i>	<i>Quantitat</i>
Miquel Ripoll y Pons	50,00	Manuel Suárez Alonso	5,00
Juan Ferrer y Oliver	25,00	Aguntín Escajadillo	3,00
Antoni Pastor y Marqués	20,00	Joaquin Romano	1,00
Pedro Deyá	25,00	Faustino Menendez	0,50
Pedro Antonio Pizá	3,00	Ramon Boix	5,00
José Ferrer y Oliver	30,00	Manuel Cuervo	2,00
Juan Pizá	10,00	Gabriel Rotger	5,00
Bartolomé Pizá	5,00	Manuel Ponz	3,00
José Frontera	15,00	José Miralda	2,00
Antonio Pons	3,00	Torres y González	1,00
Damian Canals	10,00	Ventura Calderon	0,50
Andrés Oliver	10,00	W.H. Capen	3,00
José Pastor y Marqués	5,00	Fernando Formento	2,00
Pedro Rullan	1,00	Antonio Alcayde	2,00
Juan Vicens	8,00	Manuel Ortiz Zaenz	2,00
Miguel Forteza	5,00	Ruiz de la Peña y C ^a	3,00
Antonio Morell	5,00	Pedro del Forno	2,00
Damián Pizá	5,00	Santiago Ondarra	1,00
Pedro Pastor y Marqués	1,00	Bernandino Gómez	1,00
Miguel Deyà	10,00	Pedro Gutierrez	2,00
Antonio Pastor y Oliver	1,00	Isidoro de Mucha	3,00
Melchor Colom	4,00	José Bernos	3,00
Edmundo Oliver	3,00	Rodolfo Moguel	1,00
Aniceto Ansorcua	3,00	José de Cué	2,00
Francisco Díaz Velarde	5,00	Valentín Villaveitia	1,00
Bartolomé Miralles	2,00	Salvador Serralta	3,00
Pedro E. Landeras	5,00	Amador Izundegué	2,00
Romano y C ^a	25,00	Antonio Rodríguez	1,00
M. Berreteaga y C ^a	25,00	Luis Bauló	2,00
Pedro G. Vargas	25,00	Juan Pardo	6,00
Jamet y Sastre	16,00	José Mora	0,50
G. Benito y C ^a	10,00	Pablo Bonastre	1,00

41. RULLAN I MIR, Josep, *Inundación de Sóller i Fornalutx*, Palma, Imprenta de Felipe Guasp i Vicens, 1885.

Antonino Bulnes	5,00	Andrés Calcáneo	1,00
Eduardo Alday	2,00	Eugenio G. Gavito	1,00
Pablo Riera y C ^a	4,00	González y Gutiérrez	1,00
Gabriel Calafell	2,00	Froilan Merino	0,50
Justo Rozas	1,00	Jaime Pujol	1,00
Felipe Madrazo y C ^a	4,00	Juan Pujol	4,00
Ramon Villaveitia	4,00	Francisco Albert	1,00
Manuel S. González	3,00	Vicente Melo	2,00
José Fernández	4,00	Joaquin Bates	1,00
Florencio de la Fuente	3,00	Antonio Hervias	2,00
Santos S. Alonso	1,00	Antonio Gutiérrez Carides	2,00
José M ^a Zonzúnegui	2,00	Buenaventura Barceló	2,00
Federico Artiach	1,00	Bernardo Oliver	5,00
Gregorio Zonzúnegui	2,00	Juan Mayol y Canals Pro.	10,00
Teodoro Abanuz	1,00	Juan J. Loroño	3,00
José G. Trueba	3,00	Felipe Rodríguez	3,00
José M ^a Hernández	1,00	Gonzalo Ramos y Alfonso	3,00
Lope de la Torre	1,00	Baltasar Lens	5,00
José M ^a Comas	2,00	José J. Dueñas	5,00
Esteban Fane	1,00	TOTAL MÈXIC	558,00
Félix Menendez	1,00	TOTAL RECTORIA	1.848,00
Francisco Rodríguez	2,00	TOTAL REDACCIÓ "SÓLLER"	545,00
J. Palés y C ^a	2,00	TOTAL BATLIA	4.171,90
Juan Peral Pardo	2,00	TOTAL FORNALUTX	203,00
Juan N. Reyna	1,00	TOTAL FRANÇA	2.907,50
Feliciano Rogé	5,00	TOTAL PUERTO RICO	2.706,50
Juan Sanchez Roca	4,00	TOTAL RECAPTAT	12.939,90

**5.6. Subscripcions recollides a San Juan Bautista de Tabasco l'any 1905
per comprar accions de ferrocarril de Sóller**

Lloc de la subscripció. Nom

Duros

San Juan Bautista de Tabasco (Mèxic)

Aurora Méndez de Ripoll	500
Juan Ripoll Deyà (de part del seu germà Guillem)	500
Juan Oliver Rullan	500
Mateo Frontera	1.000
Juan Ferrer Morell	500

Antoni Morell	500
Juan Vicens Reynés	500
Pere A. Pizà Mayol	500
Maties Oliver	500
Joan Forteza Piña	300
Joan Fuster Forteza	300
Pere A. Frontera Pizà	200
Antoni Vicens Deyà	200
Edmundo Oliver	200
Antoni Canals	200
Jaume Colom	200
Antoni Oliver	200
Jaume A. Reynés	100
Antoni Darder	100
TOTAL	7000
Sóller, Fornalutx, Palma i Bunyola TOTAL	688.200
Arecibo (Puerto Rico) TOTAL	3.200
TOTAL RECAPTAT	698.400

Bibliografia i fons documentals

ALCAZAR, Joan del/ TABARNERA, Núria/ SANTACREU, Josep M./ MARIMON, Antoni, *Història contemporània d'Amèrica*, València, Universitat de València, 2002.

ARBONA, Miquel, *Converses solleriques. Un poc cada setmana (1964-1974)*, Ciutat de Mallorca, editorial Moll, 1977.

BUADES CRESPI, Joan/ MANRESA, M^{re}. Antònia/ MARIMON, Antoni/ MAS, Margalida, *El moviment associatiu balear a l'exterior (l'emigració de les Illes Balears a Ultramar)*, "Els Camins de la Quimera" n° 1, Palma, Conselleria de Presidència del Govern Balear, 2001.

CAIMARI CALAFAT, Bartomeu/ RUIZ CARVAJAL, José Rafael, *L'emigració balears a Amèrica a través del diari La Almudaina (1887-1906)*, Palma, IEB 60-61, 1998.

CERUTTI, Mario, *Empresarios españoles y sociedad capitalista en México (1840-1930)*, Colombres, Asturias, Archivo de Indianos, 1995.

HERNÁNDEZ CHÁVEZ, Alicia, *México. Breve historia contemporánea*, México, Fondo de Cultura Económica, 2000.

LIDIA, Clara E., *Una inmigración privilegiada: comerciantes, empresarios y profesionales españoles en México en los siglos XIX y XX*, Madrid, Alianza, 1994.

LIDIA, Clara E., "Los españoles en México. Del Porfiriato a la Post-Revolución", dins SÁNCHEZ ALBORNOZ, Nicolás (comp.), *Espanoles hacia América. La emigración en masa, 1880-1930*, Madrid, Alianza Editorial, 1988.

MARIMON I RIUTORT, Antoni / SANTANA I MORRO, Manel, *Els exiliats. Refugiats i exiliats de les Illes Balears a causa de la Guerra Civil del 1936-1939 i del immediata postguerra*, Palma, Hiperdimensional Edicions, 2006.

PARRÓN I GUASCH, Artur, *L'exili balear a Mèxic*, Palma, Documenta Balear, 2009.

PÉREZ PASTOR, Plàcid, "Sóller: Evolució econòmica i social entre 1840 i 1936". dins *Església i Societat en la primera meitat del segle XX a Mallorca*, VIIè Simpòsium d'Història Social de la Religió, celebrat a Palma i a Sóller el maig de 2004. En premsa.

QUETGLAS CIFRE, Antoni / ESTADES CASTAÑER, Joan, *L'emigració sollerica (1836-1936)*, Palma, Promomallorca Edicions S.A., 2009.

ROCA I BUADES, Ignasi, *La ciutat dels records (Palma 1852-1943)*, Palma, Miquel Font Editor, 2006.

ROSSELLÓ LLITERAS, Joan, *Emigración-evangelización del clero diocesano en América (s XIX-XX)*, a Congrés Internacional d'estudis Històrics "Les Illes Balears i Amèrica", volum III, Palma, 1992, p. 373-403.

RULLAN I MIR, Josep, *Inundación de Sóller i Fornalutx*, Palma, Imprenta de Felipe Guasp i Vicens, 1885.

SÁNCHEZ ALBORNOZ, Nicolás (comp.), *Espanoles hacia América. La emigración en masa, 1880-1930*, Madrid, Alianza Editorial, 1988.

SÁNCHEZ ALONSO, Blanca, *Las causas de la emigración española 1880-1930*, Madrid, Alianza Editorial, 1995.

SANTANA MORRO, Manel/ MARIMON RIUTORT, Antoni, *Les emigracions forçades del franquisme: refugis i exiliats de les Illes Balears a causa de la guerra civil (1936-1939) i la postguerra*, Palma, Govern de les Illes Balears. Conselleria de Presidència, 2003.

SERRA BUSQUETS, Sebastià, *Els moviments migratoris a Mallorca*, dins "Els elements de canvi a la Mallorca del segle XX", Palma, Edicions Cort, 2001. Pàg. 11-97.

Fonts

Publicacions Periòdiques:

Setmanari *Sóller*. 1885-1936.

Fonts documentals:

Arxiu Municipal de Sóller (AMS):

- Secció 12 Estadística: 12.1 Padrons de veïns. Habitants i censos electorals

- Secció 15 Militar: 15.3 Varis: Lligall 3233-3235, Consentiment dels pares per a emigrar (1871-1914).

Arxiu personal de Joan F. Rullan Vallcaneras.

Arxiu personal de Plàcid Pérez Pastor.

Arxiu personal de la família Colom-Cebrián.

Agraïments

Plàcid Pérez Pastor, Àngelica Oliver Pesqueira, Catalina Pizà, Joan Rullan Vallcaneras, Pere Colom Cebrian, Isabel Esteva.